

УДК 930.2:94(477)“186/198”:[316.647.6:32.019.5-044.357]-058.57 Попадюк З.
DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2023.24.4001>

“ОСТАННЄ СЛОВО” В СУДОВІЙ ЗАЛІ ЯК ВИКЛИК ВЛАДІ (З кримінальної справи дисидента Зоряна Попадюка)

Андрій ПОГОРІЛОВ, Алла СЕРЕДЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка
катедра історичного краєзнавства
вул. Університетська 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: andrii.pohorilov@lnu.edu.ua; alla.seredyak@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-7593-898X

На матеріалах розсекречених архівних справ Комітету Державної Безпеки УРСР зроблена спроба показати як радянська тоталітарна система та пропаганда калічила людські долі, однак не зламала дух і здатність свідомих громадян чинити опір московській пропаганді. Публікація останнього слова на суді молодого хлопця, студента першого курсу філологічного факультету Львівського університету Зоряна Попадюка покликана розкрити моральний та інтелектуальний потенціал юного нонконформіста, а згодом дисидента, багаторічного в'язня радянських таборів.

Ключові слова: Зорян Попадюк, нонконформізм, опір, дисидентство, архіви КДБ, “Останнє слово”.

СРСР у другій половині ХХ ст. у свідомості більшості його мешканців поставав не надто заможною, не надто демократичною, однак непорушною імперією. Покоління людей, які пережили одну або дві світові війни, від одного до трьох голодоморів, злочини НКВД-КДБ або ж втратило надію на можливість вирватися з московських тенет, або ж змиралося з дійсністю, задовольняючись відсутністю війни та низькою ціною на хліб. Їхні діти, годовані радянською пропагандою, вже вірили в “найщасливіше дитинство”, “найсмачніший пломбір”, бадьоро співали “Я другой такой страны не знаю, где так вольно дышит человек”. Не дивно, бо ж дійсно не знали, нічого не бачили – кордони радянської імперії були міцно зачинені. Очевидно для того, щоб ніхто не побачив як “загнивають” західні держави. Задумуватися над тим, де ми опинимося після реалізації планів правлячої комуністичної партії “наздогнати і перегнати” Америку, яка “стоїть на краю прірви” було не велено. Думати мала право партія, а населення стрункими рядами крокувати за її курсом і прославляти мудре керівництво. Репресіями вдалося “замкнути уста” більшості населення, вдалося контролювати дії, однак не думки громадян радянської України (УРСР), предки якої понад триста років шаблею, рушницею чи словом виборювали свободу і незалежність.

На сьогоднішній день фактично не можливо поррахувати ціну української жертвовності та втрат. Ми не знаємо достеменно скільки українських родин втратили батьків чи дідів в лавах армії УСС, УНР, УГА, УПА, скількох сімей торкнулися пазурі лєнінсько-сталінські репресії 20–50-х років ХХ ст. Статистики немає донині, і, мабуть, вже не буде, бо багато архівів або ж вивезені, або знищені

тими ж російсько-радянськими окупантами, творцями імперії – Радянський Союз. Відтак викликає захоплення і, водночас, подив той факт, що серед упокореної маси населення, фактично у всіх куточках українських земель з’являлися сміливці, які не тільки тихо, на кухні, при зачинених вікнах обурюватися тотальною цензурою і відвертою брехнею газет і телебачення, а й насмілювалися відверто говорити правду своїм дітям та онукам, розкривати умисно приховані сторінки історії родини, краю, України. Ще менша кількість пішла далі – наважувалася чинити опір, розробляла та втілювала плани акцій протесту: від розклеювання листівок, впорядкування могил загиблих героїв, до створення опозиційних організацій, видання і розповсюдження позацензурних текстів. І все це для того, аби розбудити залякане і приспане суспільство, спонукати його до дії, до продовження національно-визвольної боротьби своїх предків.

Їх було мало, за влучним виразом Василя Стуса – “малесенька шопта”, однак саме вона на своїх плечах винесла тягар боротьби з імперією, наважувалася протистояти гігантській, щедро фінансованій державній пропаганді. Пропаганді, яка віруючих називала “релігійними фанатиками”, патріотів – “буржуазними націоналістами”, правозахисників та вільнодумців – “агентами іноземних розвідок”. Результат сьогодні бачимо виразно: нащадки “будівників комунізму” не відрізняються ані розумом, ані винахідливістю. В сучасній Росії критично мислячі особи чи будь які опозиційні організації це знову ж таки – “іноземні агенти”. Особливо ті, що впродовж понад тридцяти років після розпаду СРСР хочуть донести правду про злочини радянської влади, яка, на жаль, знайшла своїх прихильників і послідовників в багатьох куточках колишньої радянської імперії.

Як наслідок – міцно зачинені архіви служб безпеки, міністерства внутрішніх справ, спецфонди в партійних архівах. Зачинені в радянські часи, а у ініціаторів і творців злочинного режиму – в Росії, і донині. Відтак не дивно, що пріоритет у висвітленні теми опору належить дослідникам, які волею чи неволею опинилися за межами СРСР¹. Джерелами для їхніх публікацій слугували матеріали, які передавали на волю засуджені виправно-трудовах таборів. Саме ці, написані найдрібнішим почерком та карколомними способами передані на волю записки дозволили літописцями репресій (Н. Горбаневська, А. Якобсон, К. Любарський та ін) укладати нецензуровані “Хроніки поточних подій” та інформаційні бюлетені². Важливу роботу зробило нині гнане в Росії Товариство “Меморіал”, члени якого за нелегких обставин зуміли по крихах зібрати, оцифрувати та викласти у відкритий доступ ці безцінні матеріали³. Вони ілюструють правдиву

¹ *Українські юристи під судом КДБ*. (Мюнхен, 1968), 197.; *Українська інтелігенція під судом КГБ. Матеріали процесів В. Чорновола, М. Масютки, М. Озерного та ін.* (Мюнхен, 1970), 248.; *Молодь Дніпропетровська в боротьбі проти русифікації*. (Мюнхін, 1971), 43.; *Широке море самвидавчу з України*, (Париж – Балтимор, 1972), 378.; *Українська Гельсінкська група 1978–1982. Документи і матеріали*. (Торонто-Балтимор, 1983), 998. та ін.

² *Вести из СССР. Права человека*, в 4-х томах. (Мюнхен, 1989–1991).

³ *Хроника текущих событий*. No. 1–65, отримано доступ 10 квітня 2023, <http://old.memo.ru/history/diss/chr/index.htm>.

хронологію боротьби за базові права людини, хронологію репресій та супротиву політиці і практиці русифікації в Україні.

Висвітлення проблем дисидентського руху в зарубіжній та українській історіографії докладно охарактеризував київський науковець і краєзнавець Олег Бажан⁴, який також опублікував ряд власних ґрунтовних досліджень і продовжує працювати над темою⁵. Зрозуміти суть, мотиви і механізми радянської репресивної машини після засудження в кремлівських кабінетах культу особи Сталіна дослідникам вдалося завдяки тому, що Україна в 2011 році прийняла Закон “Про доступ до публічної інформації”. Закон відкрив можливості доносити правду до людей, вихованому на кремлівській пропаганді, фактично на маніпуляціях історією та відвертій брехні. Архівна реформа стала передумовою і запорукою політичної трансформації країни. Сучасне українське архівне законодавство одне з найліберальніших в Європі. На пострадянському просторі Україна займає перше місце по доступу до архівів Служби Безпеки⁶. Для полегшення роботи з величезними пластами документів вийшло ряд методичних посібників та відеоматеріалів⁷. З ініціативи дослідників Радомира Мокрика, Дарії Гірної, Вахтанга Кіпіані, Христини Коціри, Віталія Ляски та ін. з’явилися просвітницькі проекти, відеолекції, дописи, подкасти, публічні інтерв’ю, які на високому науковому рівні висвітлюють сторінки опору, здавалося б непорушній імперії⁸. Джерельною базою для них, окрім розсекречених архівних матеріалів,

⁴ Олег Бажан, “Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії”, *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, No 2, (2001): 520–529.

⁵ О. Бажан, Ю. Данилюк, *Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті роки)*, наук. ред. О.П. Реєнт. (Київ: Рідний край, 2000), 232; О. Бажан О., Ю. Данилюк, *Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950-х – 1980-х рр.* (Київ, 2000), 332.; Олег Бажан, “Міжнародні кампанії по дотриманню прав людини в Україні в 1960–80-х рр. і реакція на них з боку партійно-державного керівництва СРСР”, *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, No 10, (2000): 538–548.; Олег Бажан, “Дисидентство в УРСР: спроба дефініції”, *Мастеріум. Історичні студії*, No 7, (2001): 23–33.; Олег Бажан, “Щербицький та дисиденти (за документами КДБ та ЦК КП України)”, *З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ*, No 2, (2018): 222–239.; Олег Бажан, *Петро Шелест. “Вірю в розквіт моєї рідної України...”*. (Київ: Парлам. вид-во, 2021), 352.

⁶ Див.: Open Archives, доступ отримано 10 квітня 2023 р.: <http://www.open-archives.org/en/rating>.

⁷ В. М. В’ятрович В, І. М. Кулик, В. В. Лошак В, А. В. Шпак. *Право на правду. Практичний порадишник із доступу до архівів. Видання друге, доповнене.* (Львів: Часопис, 2016), 192.; Андрій Когут. “Що (не) приховують архіви КДБ?”, *Локальна історія*, доступ отримано: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/shcho-ne-prikhovuiut-arkhivi-kdb-andrii-kogut/>.

⁸ *Спецпроект: Дисиденти*, доступ отримано: <https://dysydeny.localhistory.org.ua/>; Радомир Мокрик, “Шістдесятники: Чехословаччина як вікно у світ”, *Історична правда*, доступ отримано: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/11/25/158531/>; Радомир Мокрик, *Український Гельсінський рух (1976–1991): правозахисний, культурний та державотворчий аспекти*, доступ отримано: <http://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/viewFile/177/169>; *Голос спротиву, який не чули! Хто такі шістдесятники та за що вони боролися?*, доступ отримано: https://www.youtube.com/watch?v=dKYuUpkcuKk&list=PLjhjD_QTF1T_WuekDha_MTYCn7PUB_loxwYd&index=25; Віталій Ляска, Радомир Мокрик. *Чому російський дисидент закінчується на українському питанні*, <https://www.youtube.com/watch?v=SGu7L3F-k44>.

слугував доробок найактивніших літописців українського опору В. Овсієнка та Є. Захарова⁹.

До опрацювання українських архівів долучилися і зарубіжні науковці, особливо приємно, що з'являються монографії написані у жанрі культурної історії з акцентом на представлення соціального портрету представників опору¹⁰. Це вселяє надію на подолання у світі донині пануючого російського наративу, як про минуле, так і про сучасне України. Однак основну роботу належить зробити українським науковцям. Серед нових публікацій виділимо дослідження Людмили Тарнаширської¹¹ та монографію Радомира Мокрика “Бунт проти імперії. Українські шістдесятники”, в якій, за влучним виразом автора, пропонується мандрівка у внутрішній світ молодих людей, які творили культуру в буремні роки “хрущовської відлиги”, історію громадянської відваги і боротьби плеяди молодого постсталінського покоління інтелектуалів, об'єднаних спільними переконаннями, ідеями, взаємоповагою і бажанням творити і нести людям правду¹².

Водночас ще залишається багато міфів довкола “величі СРСР” та мізерності опору колоніальній політиці радянській імперії. І тут, видається, потрібно насамперед акцентувати на персоніфікації супротиву, розкрити інтелектуальний і моральний потенціал кожного нонконформіста, шістдесятника, дисидента. Очевидно не вичерпним, однак надзвичайно інформативним джерелом слугують нині розсекречені кримінальні справи (КС) учасників опору. Широкому загалу представлені унікальні видання: у повному обсязі (з коментарями) видана кримінальна справа Василя Стуса¹³ та окремі томи КС Валентина Мороза¹⁴. Розуміємо наскільки це довготривала і громіздка робота. Водночас не так складно (як необхідно) публікувати важливі фрагменти розслідувань та матеріалів суду.

Документом, який розкриває внутрішній світ, інтелект і силу духу людини нерідко є останнє слово на суді радянського “кривосуддя”. Така робота теж ведеться, однак опубліковані тексти складають лише мізерну частинку важливих джерел¹⁵. Хтось маневрував, сподіваючись пом'якшення покарання, хтось

⁹ *Дисидентський рух в Україні. Віртуальний музей*, доступ отримано: <http://museum.khpg.org/1628664314>.

¹⁰ Simone Attilio Bellezza. *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shitdesiatnyky*. (Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2019), 352.

¹¹ Людмила Тарнаширська, *Українське шістдесятництво. Профілі на тлі поколінь*. (Київ: Смолоскип, 2019), 592.

¹² Радомир Мокрик, *Бунт проти імперії. Українські шістдесятники*. (Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023), 416.

¹³ *Справа Василя Стуса. Збірка документів з архіву колишнього КДБ УРСР*, уклад. В. Кіпіані, (Харків: Віват, 2020), 688.

¹⁴ *Судовий процес Валентина Мороза. Розсекречені матеріали*. (К.: Discursus, 2021), 436.

¹⁵ Останнє слово на суді Вячеслава Чорновола, Валентина Мороза, Євгена Сверстюка, Миколи Руденко, Юрія Литвина, Йосифа Зісельца, Миколи Горбала, Мустафи Джемілева, див.: *Дисиденти. Антологія текстів*, упоряд. О. Сінченко, Д. Стус, Л. Фінберг, (Київ: Дух і Літера, 2018), 560–662.

відмовився від останнього слова, усвідомлюючи наперед спланованість “Вироку”, комусь не дали можливості його виголосити. Для майбутнього дисидента, а в часі суду студента, підкреслимо – студента першого курсу, філологічного факультету Львівського державного ордена Леніна університету імені Івана Франка Зоряна Попадюка “Останнє слово” стало ще одним пунктом звинувачення.

Зорян Попадюк народився 21 квітня 1953 р. у місті Львові. Дитинство провів у Самборі, навчався у середньої школі № 1, а завершив середню освіту у Львівській школі № 55. Виховували хлопця мати, дідусь і бабуся. Бабуся, Софія Копистинська – вчителька математики у Самборі і вдова по українському січовому стрільцю і учаснику героїчної оборони гори Маківки Іванові Попадюку. Саме про дідуся найбільше згадувалося в родині. Це були історії про відважність, впевненість у власних переконаннях, національну свідомість і готовність ризикувати власним життям¹⁶.

Мати Зоряна – Любомира Попадюк викладала німецьку мову на факультеті іноземних мов у Львівському університеті імені Івана Франка (тоді Львівський державний ордена Леніна університет імені Івана Франка). Оточенням мами було коло молодих львівських інтелектуалів покоління “шістдесятників”: родини Калинців, Чорноволів, Осадчих, Гнатенків, Косівих, Богдана і Михайла Горинів та ін. Інакше нерідко зустрічалися у помешканні Попадюків, відзначали свята, ділились своїми поглядами і думками, уявленнями про майбутнє України. Гостював і пізніше листувався з Любомирою поет, публіцист, перекладач, в майбутньому дисидент і політв’язень Василь Стус. Тож не дивно, що в родині Попадюків було чітке розуміння політичного, економічного і культурного становища України в СРСР, необхідності передачі історичної правди, недопустимості викривлення чи фальшивого трактування подій минулого. Після затримання сина Любомиру Попадюк звільнили з роботи “за професійно непридатністю”¹⁷. Виключили з університету та гнівно засудили, звісно ж, і сина. Зорян на той час не встиг завершити перший рік навчання. Отож дивує ерудиція юнака, розуміння внутрішнього і зовнішньополітичного становища українських земель в умовах відсутності правдивої інформації і засилля брехливої пропаганди в офіційному медійному просторі.

Публікуємо текст останнього слова Зоряна Попадюка на суді зі згоди автора.

¹⁶ Зорян Попадюк, (1953 р. н.), записав Андрій Погорілов, м. Львів, 25 березня 2023 р.

¹⁷ Особова справа Любомири Попадюк, Архів Львівського національного університету ім. І. Франка, ф. Р-119, оп. 2 о/с, спр. 228.

Громадяни присутні!

Перш за все, перед тим, як розпочати своє останнє слово, я почуваю себе зобов'язаним передати від слідчого відділу комітету державної безпеки щонайсердечнішу подяку обвинувачуваному в даній справі Микиткові Яромиру, а також свідкам Клакові Мирославу, Хвостенкові Григорію та Богушеві Емілію за те, що вони так ретельно сприяли розслідуванню незбагненно важких і серйозних своїх злочинів, а заразом, на превелику радість вищезгаданих органів, не забули облили себе словами, як тільки можливо, найбруднішою лайки. Але особливої вдячності заслуговує свідок Мельник Володимир за чудово переказані свої, напевно, п'яні видіння. Неабиякий хист останнього у справах подібного характеру дав змогу "шановним" громадянам з вулиці Дзержинського вміло довершити фабрикацію обвинувачення. Зі свого боку я приєднуюся до цих подяк, так як зазначені особи допомогли і мені згадати все, що колись було мною вчинене, або не вчинене. Отже ще раз усім щиро дякую.

Кожного можна зробити злочинцем! Достатньо якщо законом заборонити людям дивитись і розуміти. Якщо ви після такого наважились дивитись відкритими очима і думати, вас оголосять злочинцем, прирівняють до грабіжника і вбивці, хоч би за те, що ви тільки побачили грабіж і назвали його справжнім ім'ям. Таким законом і являється стаття 62 КК УРСР, за якою я притягаюся до судової відповідальності і у порушенні якої я визнаю свою вину. Проте сама ця стаття по своїй суті є не чим іншим як порушенням основного закону нашої держави, а саме Конституції Української Радянської Республіки, котра передбачає свободу совісті, слова, друку, зібрань, маніфестацій і тому подібне. Окрім того, згадана стаття грубо порушує міжнародну декларацію прав людини, яка підписана також і урядом союзу РСР. Але досить про це. Не я перший даю їй таке визначення, і якщо вона не буде анульована, то не я останній, що, звичайно, дуже болісно констатувати.

Перейдемо тепер до питань, відповіді на які, ви прослухавши зміст обвинувачення, напевно, хотіли б почути. Насамперед кілька слів щодо неправильної оцінки вчинених мною дій. З показів моїх друзів (та й з моїх також), як на слідстві, так само й тут, на судовому засіданні, можна зробити висновок, що угруповання, яке виникло кілька років тому, мало яскраво виражений націоналістичний характер, а я, як його головний і найголовніший, мало не генеральний засновник, організатор, далі керівник, деспот, узурпатор і, насамкінець, пастух, був і є найзапеклішим із невинуватих націоналістів, а, отже, ворог всіх вас. Відразу дозволю собі децю змінити таку оцінку. На мій погляд думки й ідеї, які нібито належать мені, насправді ж, напевно, є думками й ідеями не кого іншого як тих, що даючи на слідстві покази, виявили схильність зробити мене їхнім власником. Не знаю, з яких міркувань все це робилося, можливо, з великого

жаху перед відповідальністю, а, можливо, просто через бідність уяви щодо мети угруповання деякого у вищезгаданих осіб. Мовляв, якщо мені забажалося вивісити жовто-блакитне полотнище або вигнати чи перерізати горло іновірцеві, або ж дати йому якесь ганебне прізвисько – гадав собі дехто з таких осіб – то чому ж, скажімо Попадюкові щось подібне не стрілило в голову. Коли, наприклад, одному із свідків захотілося, в якомусь бог знає як уявлюваному майбутньому України створити для іноплеменників резервації на кшталт апартеїду, то чому б знову ж таки не приписати цю ідею мені? Так робилася справа. Слідчим самим було від того всього смішно. Але що ж було робити – свідки показують, а протокол вимагає точного відтворення. Ну й тоді починалося “Обвинувачений Попадюк, свідок такий-то і такий-то та ще й такий-то, показати що ви... і т.д.і т.п. Чи стверджуєте ви ці покази?”. Спочатку я обурювався, потім дивувався, а насамкінець, починав сміятися і для святого спокою, аби не сперечатись у таких дурнуваних деталях, що, звичайно, б вело очні ставки і всякі інші неприємні процедури, починав згоджуватись. Ось чому я на початку свого виступу застосував такий термін як фабрикація. Так, сталася звичайнісінька фабрикація, хоч навіть не з бажання слідчого відділу – більше з халатності.

Отож якісь відповіді на цю частину звинувачення, де згадується про діяльність так званого УНВФ, як також моя оцінка цієї діяльності, на мою думку видалися б досить смішними, а ще більше зайвими і непотрібними. І з дозволу суду я залишу собі цю частину справи для підживи нової партії тюремних анекдотів. На закінчення хочу зазначити лишень одне, ані я, ані угруповання за винятком кількох осіб (сюди звичайно не належить обвинувачений Микитко), ніякої мети, яку можна було б кваліфікувати як таку, що має націоналістичний підтекст, не мали. До того ж і саме угруповання існувало тільки формально, якщо не сказати зовсім не існувало – бо люди, знову ж таки, за винятком Микитка, який більш-менш правильно уявляв собі мету своєї діяльності, не здатні були до якоїсь роботи, хіба що породити нісенітницю на зразок “самостійної безкордонної України” і тому подібних дурниць. Але обличмо те, що викликає сміх. Суд – справа поважна і тому давайте перейдемо до суті обвинувачення, а власне до тієї його частини, яка і на слідстві і тут, у цьому залі, була висвітлена більш-менш вірно.

Мертві повинні жити. Інакше світові загрожує повне знищення. І вони живуть, вийшовши з крематоріїв гітлерівських концентраційних таборів, живуть, залишивши свої безіменні могили, живуть, щоб нагадати людству про свою смерть, живуть, відбиваючи немов у дзеркалі лице кожного народу... – героїчне і водночас криваве, живуть, щоб вмерло те останнє...

Чи не з цього саме почалося у багатьох моїх ровесників бажання змагатися за правду? Малі ще зовсім хлопчата бігали по березі Дністра і жахалися страшними черепами, а то й цілими кістяками, колись живих людей. Понад сотня молодих тіл свого часу безжалісно розстріляних, закатованих живцем, трактором утрамбованих ... (Так-так, ці хлопчачки підросли, дошукалися родичів закатованих, знайшли свідків, побачили сльози і жах на очах людей, що згадували події тридцятирічної давності). Заходами санепідемслужб і, звичайно, ще інших органів, що намагалися будь-яким чином сприяти нерозголошенню цієї події, залишки кістяків були скинені на машину, обсипані хлораміном і відвезені на міський цвинтар. Там їх закопали поряд із німецькими солдатами, правда, з тією лишень перевагою, що німці мають впорядковані могили, а місце поховання цих закатованих, зрівняне з землею. Дехто казав тоді, з приводу цієї події, що несподівано повинь якраз вчасно розкопала цю дністрянську могилу, адже ж це був час, коли викриття злочинів культівської доби вже щораз більше пригальмовувалось, аж поки зовсім не припинилось.

Сотні самбір'ян поспішають кожної весни на міське військове кладовище, щоб покласти вінки на могили солдатів і сотні ніг топчуть щовесни велику могилу, що неподалік, топчуть, бо з цієї могили краще видно церемонію меморіалу, топчуть, бо не знають навіть, що це могила, топчуть одних, щоб віддати данину пошани іншим. А могила ця налічує набагато більше жертв, аніж два такі військові кладовища. За деякими підрахунками там поховано понад 900 чоловік, що замучені невідомо з чийого наказу у 1939–41 роках (правда, працівник самбірського міськвідділу УКДБ товариш Кожем'якін децю знижує кількість жертв – доказ: фірман, який вивозив трупи на цвинтар, сказав, що йому здається, наче закатованих було трохи менше). Але не в чисельності справа? Ні, звичайно, сталися злочини і наша мета, як і ваша громадяни присутні, зберігати пам'ять про невинно замучених – незалежно від того чи це жертви гітлерівців, чи наслідки кривавої діяльності деяких з'єднань бандерівців, а чи незаперечна дійсність сталінських часів. Могили мучеників – це наші святині, і ми не маємо права допускати, щоб вони заростали бур'янами людської байдужості, щоб чийсь невинні ноги могли про це не здогадуватись, топтали одну святиню шануючи іншу. І даремно думають представники місцевої влади, що злочини треба приховувати. Це тільки спричиняє шкоду їм. Авторитет цієї влади залежить не від того, наскільки вміло вона приховує колишні злочини (хоч це зробити, зрозуміло, неможливо, бо ж також існують очевидці, бо ж, звичайно, дехто таки вцілів після кривавої бойні на території тюрми), авторитет її залежить від того, наскільки правильно буде оцінено стан речей і почато гласне розслідування. Була ж мужність визнати правдиву дійсність культу особи – треба довести це до кінця і у таких випадках як цей. Прошло

багато часу і почуття помсти тим злочинцям, що діяли від імені радянського уряду децю притупилось, навіть забулось – люди не прагнуть помсти, але вони не здатні водночас забувати своєї святині і тому, кладучи вінок на могилу радянського солдата, вони не забувають замайти квітами могили тих, що загинули так невинно і так безглуздо – хай це будуть євреї, знищені тисячами фашистськими нелюдами, хай це будуть перші діячі або просто співчуваючі новій радянській владі, замучені повстанцями, але хай це будуть також і ті, хто впав жертвою жорстокої сталінської доби. Святині мусять залишатися святинями. Мученицькі могили повинні мати свої хрести. Інакше не може бути...

Приблизно рік тому, у містах Івано-Франківську і Стрию з'явилися листівки присвячені 4-тій річниці чехословацьких подій. В цей самий день, в Москві, на Красній площі відбулась малочисельна демонстрація протесту проти дальшої окупації ЧССР. Проте, хіба мали право мовчати мільйони, які розуміли усю ганебність вчиненого так недавно акту. Адже ж тим тисячам солдатів, напевно, ще й тепер ввижаються люди, які не думаючи про своє життя, лягли на вулицях Праги під радянські танки й бронемашини, лишень аби не пустити, заступити своїми тілами дорогу до серця своєї батьківщини, адже декому ще дотепер стоїть перед очима палаючий живий факел на площі Вацлава... Виникає питання, чому коли такі як Ян Палах можуть вчинити заради рідної країни самоспалення, інші, замружуючи очі, мовчать?

Все почалось зі студентських гуртожитків, а закінчилось як ви пам'ятаєте т. з. "Празькою весною", що принесла з собою разом з такими видатними діячами як Ол. Дубчек, Й. Смеровський, О. Чернік та інші, широку демократизацію країни, створила всі умови для втілення в життя в Чехословаччині ідеї побудови "соціалізму з людським обличчям". Звичайно, що в цей час, відчувши свободу підняли голову і деякі реакційні елементи – але ж не це привід до втручання. Ці елементи, показавши своє справжнє обличчя, були б, зрозуміло, відкинені чехословацьким народом, а нове, прогресивніше суспільство існувало б незалежно від усяких там прихильників порядків. Чехословацький експеримент був сприйнятий цілим світом з цікавістю і захопленням, а найбільше від нього, напевне, чекали братні країни східної Європи. І лишень для радянського уряду чехословацькі події були якимось загрозливим страховиськом. Є підстави вважати, що для радянських керівників розвиток подій у чехословаків ставав дедалі більш болючою як зовнішньополітичною так і внутрішньополітичною проблемою. Що стосується зовнішнього боку, то це вплив нових ідей на країни соціалістичної співдружності, а, отже, поява нових елементів спочатку не в країні, що вважає необхідним тримати пальму першості у всіх суспільних перетвореннях, а зовсім в іншій, на думку гегемона міжнародного комуністичного руху, нікчемній в порівнянні

з самим гегемоном, країні. Але нас цікавить інший бік цієї справи, а саме: вплив деяких явищ чехословацької нової політики на громадянську думку народів самого Союзу, в першу в першу чергу, неросійських. І тут, нам здається, не останню роль відіграло й українське питання. Українське населення Пряшівщини отримало більшу культурно-національну автономію, ніж мав до часів Празької весни, більш інтенсивно запрацювали чехословацькі українські преса і радіо. На сторінках газет з'явилися повідомлення про дійсний стан української культури в УРСР, з'явилися твори діячів нового українського відродження 60-х років, серед них І. Дзюби. Періодичні видання "Дружно вперед" і "Дукля" систематично вміщували твори невідомих, або свідомо замовчуваних на батьківщині молодих поетів, письменників, публіцистів. Про це все в нашій країні було відомо, адже ж джерела інформації в наш час практично не піддаються обмеженню. Отже, так званий рух шістдесятників дістав в особі Чехословаччини міцну підтримку; підтримку, як чисто символічну так і практичну. І не дивно, тому що в хвилини, коли вирішувалась доля чехословацького експерименту. Одним з найбільш палких прибічників збройного втручання, поряд з Вальтером Ульбріхтом, виявився і наш колишній партійний керівник П. Ю. Шелест. Отож втручання почалося... Спочатку на території Чехословаччини були проведені маневри військ Варшавського Договору, що не можна було назвати інакше, як демонстрацією сили. Проте, зважаючи на рішучу вимогу чехословацького уряду, ці війська були все-таки виведені. Далі йшов ще один маневр – концентрація збройних сил на радянсько-чехословацькому кордоні. Пізніше переговори в Чієрні над Тисою, після яких війська було децю відведено; ну й на кінець вечір 20 серпня...

Відразу ж 21 серпня, у всіх радянських газетах з'явилися повідомлення про те, що війська Варшавського пакту (окрім Румунії) за проханням керівництва КНР прийшли на допомогу братньому чехословацькому народові. Далі йшло саме запрошення, чи то пак прохання, ніким, проте, не підписане, зрозуміло. Але це ще не все. Документ був датований датою 21 серпня 1968 року, а війська окупантів ввечері 20 серпня перейшли кордон своїх держав. Цікаво, як відповідні органи пропустили так невмілу фабрикацію. А, можливо, це хтось вирішив посміятися? Та це, звичайно, не має значення. Тепер щодо самих солдатів; вони найбільш потерпіли від цієї безглуздої акції, особливо в плані морально-політичного виховання. Їх запевнили, що вони йдуть визволяти чехословацьких братів від західнонімецької загрози, а вони бачили скрізь людей, які зі сльозами на очах промовляли до них: "Що ви робите, йдіть додому, вас сюди ніхто не запрошував". А хлопчики, ще зовсім малі, сміливо підбігали до радянських танків і на п'ятикутних зірках рішуче вимальовували страшні свастики. П'ятикутні зірки і фашистські свастики... Це було вже зовсім

незрозумілим. А німецька загроза? Її не було, звісно. До речі, у своїх поясненнях командуючому складові, правлячі кола використали застаріле формулювання російського царату, що звучить приблизно так: “щоб врятувати когось від нападу інших, треба самому на нього зробити напад”, або: “зарубати, щоб грім не вбив”. Проте, це було тільки для солдат. Офіційно про такі речі ніхто не повідомляв. Для війська це було вже достатньо, щоб відвернути увагу від самої мети вторгнення. Не буду детально зупинятися на всіх перипетіях тогочасних подій. Ця тема не для судового засідання. Згадаю на кінець лишень, що тільки залізна воля й витримка президента Свободи, врятувала тоді світ від непоправної трагедії. 21 серпня в день, коли танки союзних армій руйнували своїми гусеницями мирні Празькі вулиці, мені довелося чути звернення його до чехословацького народу. Чогось більш хвилюючого, більш болючого і більш трагічного, я не переживу вже, напевно, ніколи в житті. У словах президента звучали водночас і сльози чехів і словаків і велика відповідальність за життя тисяч і тисяч, за життя кожної людини. Старий генерал Свобода домігся звільнення членів свого уряду і доставлення їх на переговори, домігся більш-менш терпимих умов перебування окупаційних військ в своїй країні, домігся виводу інших союзних армій... – і все це на незрівнянно важких розмовах в Москві.

Отож так чи інакше окупація вже була узаконена угодою про тимчасове перебування радянських військ на території Чехословаччини. Народ, який ставився до радянських людей найбільш дружно з усіх європейських народів, народ, який виховував у своєму середовищі вдячність до Радянського Союзу за звільнення від гітлерівської неволі, став народом, поразка радянської хокейної команди на чемпіонаті світу для якого стала причиною сотисячних демонстрацій, спрямованих проти його країни, що супроводжувалися підпалами і погромами радянських установ на чехословацькій землі.

Таким чином, Празька весна пробувши так недовго, перестала існувати. На деякий час, за допомогою збройної сили, загальмовано чехословацький експеримент, але ідея соціалізму з людським обличчям вже побачила світ, вже стала прикладом (27) , вже має своїх мучеників і тому кличе і буде кликати до нових змагань.

Все було обдумано ідеально, військовий механізм спрацював бездоганно і військова перемога колосальних сусідів над маленькою Чехословаччиною була абсолютною. Але тільки й усього! Перемога ця, була тільки перемогою зброї – з усіх інших міркувань виявилось, що радянська країна, як і соціалізм в цілому, ще ніколи за час свого існування не зазнали так нищівної поразки, як за один день 21 серпня 1968 року. “Завоювавши маленьку Чехословаччину, росіяни втратили весь світ” – такою була оцінка доконаного акту китайським урядом – тим самим урядом, який вже довгий

час вів беззубу антирадянську компанію, і якому нарешті пощастило на матеріал для переживання. Так, Пекін в той час здобув чудовий козир у своїй боротьбі за третій світ, козир який і до сьогодні дається взнаки. Ще більш неоціненну послугу справила ця, нічим не виправдана акція, всяким реакційним, антинародним силам капіталістичного Заходу. Досить згадати з яким задоволенням смакувалося деякими членами ООН факт інтервенції на засіданні Ради безпеки, скликаному з приводу чехословацьких подій! Але коли б тільки це? Єдність соціалістичного табору дала нову тріщину, авторитет КПРС в ці дні, серед прогресивних сил світу впав до мінімуму. Міжнародну нараду комуністичних і робітничих партій довелося на деякий час відкласти, але навіть тоді, коли вона відбулась, делегати багатьох народів, і в першу чергу італійського, французького, австрійського, і інших, незважаючи на численні прохання представників ЧССР не зачіпати чехословацької проблеми, вважаючи все-таки за потрібне висловити своє обурення з приводу подібного роду актів. А позиція румунської делегації, хоч децю стримано, але все ж дала належну оцінку як окупації братньої країни, так і тому шаленому тискові, які так відчували Румунія і Югославія в час згаданої акції. Так звана доктрина про обмежений суверенітет, або ще як її звикли називати доктрина Брежнєва, стала тим фактором, який відштовхував і відштовхував від СРСР всі демократичні рухи світу. І вже ж вона стосується тільки Чехословаччини, Румунії, Польщі, Угорщини, але звичайно не КНР, тобто всіх тих, котрих ми вважаємо слабкими, порівняно з могутньою силою супердержави, якою є Радянський Союз. Хоча і тут вона діяла далеко не бездоганно. В свій час навіть до Румунії, Югославії чи Польщі згадану доктрину застосовувати там не наважувались. Але пройшов деякий час. І хоча все це було так несподівано, якщо брати до уваги цих кілька років, що відділяють нас від фатального серпня 1968, все це було вже надто давно, коли зважити на ті зміни, які відбулись за останній період. Урядові кола, здається, нарешті почали розуміти наскільки ця інтервенція була помилкою. Помаленьку відходить у забуття доктрина обмеженого суверенітету, спостерігаються намагання, зрештою, навіть досить успішні, виправити становище. Підготовча нарада щодо скорочення збройних сил і озброєнь в Європі, визначила територію ЧССР, як таку, що підлягає також скороченню мілітарної сили. Звідси виникає питання чи згода радянського уряду з цим фактом часом не означає негласно примирення і навіть визнання своїх помилок щодо Праги? Але якби там не було, виведення радянських військ з Чехословаччини в усякому разі уже не так нездійсненна річ, а, значить, і ідеї соціалізму з людським обличчям все-таки буде второвано дорогу до життя. Це надія нас усіх. В щасливе майбутнє народу Чехословаччини вірять не тільки чехи й словаки, в нього віримо й ми, бо їхнє майбутнє це разом з тим, і наше майбутнє. І дай бог,

щоб трагедії на зразок чехословацької вже не повторились, а тому листівки подібного змісту більш ніколи не мали підстави з'являться.

Не так вже й багато років минуло з часу, коли багатьом видатним діячам українізації 20-х років було повернено їхнє чесне ім'я. Проте, самої українізації, не відомо з якої причини, й досі не реабілітовано. Проблема повернення до ідеї відродження справді українського національного життя і була лейтмотивом діяльності цілої плеяди представників нової громадської думки на Україні – так званих шістдесятників. Намагання цих людей сприяти опорі русифікації (а про неї сьогодні вже нема чого згадувати, бо занадто вже часто відбувались останнім часом суди і змістом майже кожного останнього слова була все одна і та сама тема: опір асимілятивним замашкам партійного керівництва, незалежно, чи йшлося про Україну, чи про Прибалтику, про Білорусію чи Кавказ, про кримських татар чи про інші національні меншини) не пройшло марно. І хоч майже всі вони зараз перебувають у в'язниці, одержавши воістину ганебні (34) вироки, поштовх до більш активного спротиву дано; збуджено, колись приспану офіційною пропагандою, зацікавленість широких мас долею свого народу, започатковано непримиренну боротьбу з дотеперішньою байдужістю. Поява такого явища, як самвидав, зробила настільки помітну революцію у житті країни, яку, з погляду сьогоднішнього дня, навіть важко ще оцінити. Самвидав стався тою скарбницею, в якій зневірившись в усіх інших джерелах – як офіційних радянських, так і західних, що граючи на наших національних почуттях, ведуть ворожу нам і нашому народові гру – ми, молоді, намагаємося знайти правду. Прапор шістдесятих років піднімає щораз більша і більша кількість рук, і хоч форми змагання, яку кожен розуміє по-своєму, децю міняються, але головне мета – збереження для світу ще однієї з багатьох націй – залишається незмінною. В наших очах світова думка наче поділилася на два табори. Одні вважають за прогресивне зникнення національних відмінностей – інші ж знову, навпаки, нівеляцію кожної національної окремішності розглядають як акт, що веде до повної деградації людства. На захист обох тенденцій стають стоси літератури, виникає велика кількість різноманітних теорій, починаючи від думок соціологічних і кінчаючи біологічними. Але якби там не було – це питання залишається настільки невирішеним, наскільки болючим. Представники обох течій – не вороги, вони щиро намагаються знайти вихід для дальшого поступу людства. І тому у шістдесятих роках так відкрито виступали зі своїми думками вищезгадані особи. Але не так сталося, як гадалося. Замість повести відкритий діалог, їх заховали за ґрати. Добитися ширшої дискусії законним шляхом не вдалося, а, отже, треба було якось змінити характер своєї діяльності, так, щоб переконати більшу частину мас у своїй правоті (а, власне, у необхідності проведення нової українізації) і вже тоді

поставити своїх суперників перед очевидним фактом. Така зміна відбулася. Зараз вже важко собі уявити якогось, навіть маленького, населеного пункту на Україні (та й не тільки на Україні, де б не існувало якесь угруповання, що має на меті якось врятувати свою націю, свою мову, врятувати той скарб, який інші, можливо свідомо, але більш вірогідно, що не розуміючи його ціни, намагалися знищити, заховати від людства, і коли це не якесь там сформоване чи закріплене статутом угруповання, то це гурт однодумців, яких об'єднує спільне прагнення врятувати світ від стандартизації, а в кінцевому результаті виродження. Подібне угруповання (я не маю на меті так званого УНВФ) виникло у нас, але шляхом до мети ми вирішили піти трохи іншим. Наша мета, якщо можна так висловитися, і це буде найбільш правдоподібно – це від'єднатися для того, щоб знову об'єднатися, але вже повноцінною частиною. Тобто, не маючи змоги відновити повністю своє національне життя в складі Союзу, Україна повинна вийти з цього Союзу на так довгий час, аж поки зможе залікувати всі свої рани від різного гатунку русифікації, польонізації, мадяризації і всяких інших – ацій, а тоді вже як рівноправний союзник, що може подарувати свій скарб, свою оригінальність іншим, знову повернутися до Союзу, можливо, на той час значно більшою і повноціннішою, аніж зараз. Ми виступаємо за єдиний радянський народ, але ми разом з тим рішуче проти єдиної радянської нації, яка б своєю появою на світ, знищила майже сотню дорогоцінних перш за все своєю різноманітністю скарбів. Такою була наша думка, таку мету переслідували усі однодумці, які й складали, видавали й читали журнал “Поступ”, така мета самого журналу, який аж ніяк не можна назвати ані націоналістичним, ані антирадянським у вірному розумінні цього слова, звичайно. Бо журнал не мав на увазі нічого протизаконного, що вело б подібні висновки. Його мета спиралась на відповідну статтю Конституції УРСР, яка передбачає, в разі необхідності, можливість виходу з союзу РСР, а в свою чергу така необхідність стала для нас тепер незаперечною і за нами залишилася тільки така річ, як переконання широких мас у своїй правоті і агітації їх за висловлення такої думки, як нам уявлялося, під час загальнонародного плебісциту при нагляді відповідних установ, якими могли б, звичайно, бути і Об'єднані нації і ще не створені, як європейські так і всесвітні арбітражні організації, можливість існування яких останнім часом щораз більше стає реальністю. Ну й, на кінець, мені хочеться ще раз підкреслити, що журнал розглядався нами, не як щось вороже до офіційного курсу, а тільки як окрема тенденція, що є розрахована лишень на дискусії, а не на створення якихось антагонізмів, навіть більше – “Поступ” це і є поступ, або інакше прогрес з нашої точки зору і ми зовсім не впевнені, що переконання, які, здається, зараз властиві нам не є хибними, і що загал їх зрозуміє і повірить в них. Але таки ми в

цьому переконані, та не можемо змінити свої думки, навіть тут, на судді. А тепер час перейти до п'ятої і останньої проблемної теми зачитаного сьогодні (вчора): обвинувального висновку, а саме до листівок, які були розповсюджені у Львові в ніч на 28 березня цього року і присвячені святкуванню шевченківських днів у нашому місті.

Коли на допитах в слідчому ізоляторі намагалися довести нам, що зміст згаданих листівок наклепницький, то не полінувалися навіть зробити запит науковій бібліотеці імені Стефаника, в якому було запропоновано дати звіт про відзначення шевченківського ювілею у Львові. З великим нетерпінням очікували представники відділу на відповідь, але ще більше чекали її ми, тобто ті, колу було інкриміновано наклеп. І ось прийшло бажане повідомлення, яке не забарилося залучити до справи. І що є виявилось?...

Звіт втішив усіх, втішив, бо дозволяв сторонам залишатися при своїй думці. Дійсно, зазначені у відповіді бібліотеки, одна радіо – і одна телепередача, а також коротенькі статті у Вільній Україні, присвячені ювілеєві, дали змогу одним вважати, що шевченкові дні відзначалися надзвичайно урочисто і активно, а другим – що ніяких урочистостей не було зовсім. Мені здається, що нагадувати, як проходили згадані святкування ще кілька років тому не має потреби. Всі це добре пам'ятають самі. Тоді що ж сталося? Невже люди самі взяли тай забули в один день, що на світі існують дні 9 і 10 березня? Ні, звичайно, відповісте ви, люди цього забути не могли. І все ж у філармонії, в будинку актора чи архітектора, в університеті чи інших вузах Львова шевченкові дні обійшли мовчанкою. Більше того, коли у Львівському університеті студенти всіх факультетів домагалися хоча б урочистого засідання, а їхній самодіяльний ансамбль підготував святкову програму, то керівництво задовольнити ці вимоги вирішило непотрібним. Само собою виникає запитання, хто в цьому винен? Так, хто винен у тому, що в 1973 році забули про Шевченка? І запитання це вимагає на сьогодні конструктивної відповіді. В іншому разі думка всіх мимоволі схиляється до думки автора листівки, який, можливо, навіть децю нетактовно навіть досить грубо відізвався про тих, які на його думку були винуватцями. Проте, ми гадаємо, що навіть якщо через схильність відповідальних за дії подібного характеру інстанції до невизнання своїх помилок, відповідей на звинувачення, поставлені в листівці не буде отримано, все ж такі дії більше не будуть мати місця. Шевченко – це наше національне обличчя і ми не маємо права дозволяти, щоб його зневажали. Цього не дозволяє наша гідність і ми не можемо мовчати...

Тепер як підсумок усього сьогодні сказаному, мені хотілося б пояснити наступне: на мою думку без моєї оцінки дій, обставин, впливів і тому подібних чинників не можливо було б зрозуміти характеру діяльності

нашого угруповання, як також і напрямку наших і моїх особистих переконань. Всі, порушені у звинуваченні наші дії були пояснені, починаючи від причин згаданих дій і кінчаючи своєю думкою про них, звідки й випливає розуміння наших переконань.

Чотири місяці стаж, звичайно, малий у часовому відношенні, проте чотири місяці тюрми, а щодо того, наскільки приємно перебувати за ґратами, то краще аніж висловився обвинувачений Микитко у своїй заяві на ім'я прокурора, та й ще, напевно, висловиться тут на судді, вже сказати не можна і тому я, зрозуміло, дуже йому вдячний за те, що увільнив мене від тої нудної розповіді – це все-таки багато. Але ані тюремних, ані простих чотири місяців недостатньо, щоб поміняти свої, складені на протязі юнацьких років, переконання. І хоч такі переконання не претендують на довготривалість, хоч, можливо є вони навіть хибними, бо ж у віці 16 років ще ніхто не досягнув остаточного філософського осмислення навколишнього світу, та ще й хто знає чи й ще через 20 років його досягнуть, все ж щиро сумніваюся, що мої друзі так швидко поміняли свої погляди. Мені це не під силу. І я брехати не збираюся. Що вважаю правильним сьогодні, хоч можливо і децю вагаючись, те й говорю, хоч, звичайно, приємніше було б говорити про це не на судовому засіданні, але коли вже так сталося, то й тут повинна лунати лишень правда, і нічого більше. Коли ж мої погляди колись, можливо, й поміняються (чого не буває на світі), то я про це скажу своїм друзям так само, як оце сьогодні вам кажу протилежне. Любіть чи не любіть мене таким, яким я є, а мінятися заради більшого чи меншого терміну ув'язнення мені не хочеться, та й до того ж я щиро вірю, що судять мене не за переконання, а за вчинки. Оце й було б усе, якби мені не бажалося сказати вам наприкінці ще кілька слів, а власне, це те, про що скрізь пишуть, говорять, сперечаються. За останній час у світі відбулися настільки важливі зміни на краще, що це дає змогу сподіватися на деяке пом'якшення нашого режиму, яке привело б разом з тим і до співжиття окремих вже незаперечних і непоборних нових явищ у житті радянського суспільства. Перелік таких лише подій, як зустрічі на верхах між СРСР і США ФРН, Францією. Договори ФРН з НДР, Польщею, ЧССР і нами, реальність щасливого кінця нарад з питань європейської безпеки, а також щодо скорочення збройних сил і озброєнь у Європі, зміни в бік кращого у відносинах Союзу з Об'єднаним Королівством і Японією і ще багато позитивних факторів, що сприяють розрядці міжнародного напруження, вказують на недалеку лібералізацію і демократизацію у самому Радянському Союзі. Покращення відносин з КНР, яке, поки що, правда, не спостерігається, приведе, на мою думку, ще до нових зрушень. Все це дасть змогу займатися більш важливішими проблемами, а особливо розв'язок національного питання, яке ще має багато погрішностей і проблем. І такий час вже недалеко. Зовсім

можливо, що пройде зовсім небагато років і на Україні згадають про деякі забуті позитивні справи українізації 20-х років, і тоді майбутнє нашої батьківщини, а значить і всього людства, не здаватиметься нам такими непривабливим. Яюсь мені довелося одній скептично настроєній людині висловити надію в те, що її діти виростуть вже на оновленій, незрівнянно щасливішій українській землі. І мені здається, що ця людина таки вірить в це. То ж нехай її, як і всіх нас сподівання неодмінно збудуться. Я вірю в це, вірю в правду, вірю в щастя, вірю в майбутнє, і тому мені легко зараз, легко, бо я не відчуваю себе злочинцем, легко, бо нема нічого приємнішого аніж пошуки правди”.

За свої переконання, віру, непристосуванство Зорян Попадюк 14 років карався в радянських таборах. Вітав проголошення Незалежності України (1991 р.), донині не втратив віри в її світле майбутнє. Його життєвий шлях, як і шлях побратимів по опору, потребує ретельного дослідження та донесення до сучасників.

**THE “LAST WORD” IN THE COURTROOM AS A CHALLENGE
TO THE AUTHORITIES
(From the Criminal Case of Zoryan Popadyuk, the Dissident)**

Andrii POHORILOV, Alla SEREDYAK

Ivan Franko National University of Lviv

Department of Local History

University str., 1, Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: andrii.pohorilov@lnu.edu.ua; alla.seredyak@lnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-7593-898X

Drawing upon the declassified archival files meticulously preserved by the State Security Committee of the Ukrainian SSR, this endeavor seeks to illuminate the profound impact of the Soviet totalitarian system and propaganda on human destinies. Despite the relentless efforts to suppress individual spirits, it becomes evident that the indomitable spirit and the capacity for conscious resistance persisted among citizens who refused to succumb to Moscow’s propaganda machinery. In particular, the focus of this exploration is on the remarkable case of Zorian Popadiuk, a first-year student enrolled in the Faculty of Philology at Lviv University. The publication of the final statement delivered by Popadiuk during his trial serves as a poignant lens through which to discern the moral and intellectual resilience of this young non-conformist, subsequently evolving into a dissident and enduring the harsh realities of long-term incarceration within the confines of Soviet camps.

The narrative unfolds against the backdrop of a repressive regime that sought to mold the thoughts and actions of its citizens through pervasive propaganda. The declassified files present a harrowing account of the ways in which the Soviet machinery endeavored to cripple the destinies of individuals, aiming to subjugate the collective consciousness to the dictates of the ruling ideology. However, as we delve into the life and trial of Zorian Popadiuk, it becomes apparent that the spirit of resistance and the quest for individuality persisted against all odds.

Zorian Popadiuk’s journey from a seemingly ordinary first-year student to a symbol of dissent is a testament to the human capacity for resilience in the face of oppressive systems. The trial, a crucial

juncture in his life, serves as a microcosm of the larger struggle against ideological conformity. Popadiuk's final statement, extracted from the trial records, unveils the depth of his moral and intellectual fortitude. It becomes a significant point of reflection, shedding light on the inner workings of a non-conformist mind grappling with the ideological juggernaut of the Soviet state.

The examination of Popadiuk's trial extends beyond a mere historical account; it provides valuable insights into the broader socio-political landscape of the time. It serves as a poignant reminder that, even within the confines of a totalitarian regime, there existed individuals who resisted the homogenizing effects of propaganda, clinging steadfastly to their convictions and individuality. The publication of Popadiuk's final words serves a dual purpose – to acknowledge the personal sacrifice of one individual and to unveil the collective resistance simmering beneath the surface of the Soviet society.

Keywords: Zorian Popadiuk, non-conformism, resistance, dissident, KGB archives, “The Last Word”.

REFERENCES

- Bazhan, Oleh. “Doslidzhennia problem dysydentskoho rukhu v Ukraini v suchasni zarubizhnii ta vitchyzniani istoriohrafii”, *Z arkhiviv VUChK–GPU–NKVD–KGB*, No 2, (2001): 520–529. (in Ukrainian)
- Bazhan, Oleh. “Dysydenstvo v URSR: sprobna definityi”, *Magisterium. Istorychni studii*, No 7, (2001): 23–33. (in Ukrainian)
- Bazhan, Oleh. “Mizhnarodni kampanii po dotrymanniu prav liudyny v Ukraini v 1960–80-kh rr. i reaktsiia na nykh z boku partiino-derzhavnogo kerivnytstva SRSR”, *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*, No. 10, (2000): 538–548. (in Ukrainian)
- Bazhan, Oleh. “Shcherbytskyi ta dysydynty (za dokumentamy KDB ta TsK KP Ukrainy)”, *Z arkhiviv VUChK, GPU, NKVD, KGB*, No 2, (2018): 222–239. (in Ukrainian)
- Bazhan, Oleh. Shelest, Petro. “*Viriu v rozkvit moiei ridnoi Ukrainy...*”. (Kyiv: Parlam. vydvo, 2021), 352.
- Bazhan, O., Danyiuk, Yu. *Ukrainskyi natsionalnyi rukh: osnovni tendentsii i etapy rozvytku (kinets 1950-kh – 1980-ti roky)*, nauk. red. O. P. Reient. (Kyiv: Ridnyi kraj, 2000), 232. (in Ukrainian)
- Bazhan O., Danyiuk Yu., *Vyprobuvannia viroiu: borotba za realizatsiiu prav i svobod viruiuchykh v Ukraini v druhii polovyni 1950-kh – 1980-kh rr.* (Kyiv, 2000.), 332. (in Ukrainian)
- Bellezza, Simone Attilio. *The Shore of Expectations: A Cultural Study of the Shistdesiatnyky*. (Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2019), 352. (in English)
- Dysydentskyi rukh v Ukraini. Virtualnyi muzei*, dostup: <http://museum.khpg.org/1628664314> (in Ukrainian)
- “Holos sprotyvu, yakyi ne chuly! Khto taki shistdesiatnyky ta za shcho vony borolysia?”, dostup: <https://www.youtube.com/watch?v=dKYuUpkcuKk&list=PLjhjDQTF1TWuekDhaMTYCn7PUBloxwdYd&index=25> (in Ukrainian)
- Khronyka tekushchykh sobytii*. No. 1–65, otrymano dostup 10 kvitnia 2023, <http://old.memo.ru/history/diss/chr/index.htm>. (in russian)
- Kohut, Andrii. “Shcho (ne) prykhovuiut arkhivy KDB?”, *Lokalna istoria*, <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/shcho-ne-prikhovuiut-arkhivi-kdb-andrii-kogut/> (in Ukrainian)

- Liaska, Vitalii, Mokryk, Radomyr, “Chomu rosiiskyi dysydent zakinchuietsia na ukrainskomu pytanni”, dostup: <https://www.youtube.com/watch?v=SGu7L3F-k44> (in Ukrainian)
- Molod Dnipropetrovska v borotbi proty rusyfikatsii.* (Miunkhin, 1971), 43. (in Ukrainian)
- Mokryk, Radomyr. *Bunt proty imperii. Ukrainski shistdesiatnyky.* (Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA, 2023), 416. (in Ukrainian)
- Mokryk, Radomyr. *Shistdesiatnyky: Chekhoslovachchyna yak vikno u svit*, <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/11/25/158531/> (in Ukrainian)
- Mokryk, Radomyr. *Ukrainskyi Helsinskyi rukh (1976–1991): pravozakhysnyi, kulturnyi ta derzhavotvorchyi aspekty*, <http://ukralmanac.univ.kiev.ua/index.php/ua/article/viewFile/177/169> (in Ukrainian)
- Osobova sprava Liubomyry Popadiuk, Arkhiv Lvivskoho natsionalnoho universytetu im. I. Franka, f. R-119, op. 2 o/s, spr. 228.
- “Ostannie slovo na sudi Viacheslava Chornovola, Valentyna Moroza, Yevhena Sverstiuka, Mykoly Rudenko, Yurii Lytvyna, Yosyfa Ziseltsa, Mykoly Horbalia, Mustafy Dzhemilieva”, *Dysydenty. Antolohiia tekstiv*, uporiad. O. Sinchenko, D. Stus, L. Finberh, (Kyiv: Dukh i Litera, 2018), 560–662.
- Open Archives.* Dostup: <http://www.open-archives.org/en/rating>. (in Ukrainian)
- Popadiuk, Zorian. (1953 r. n.), zapysav Andrii Pohorilov, m. Lviv, 25 bereznia 2023 r. (in Ukrainian)
- Shyroke more samvydavu z Ukrainy*, (Paryzh–Baltymor, 1972), 378. (in Ukrainian)
- Spetsproekt: Dysydenty*, dostup: <https://dysydenty.localhistory.org.ua/> (in Ukrainian)
- Sprava Vasylia Stusa. Zbirka dokumentiv z arkhivu kolyshnoho KDB URSR*, uklad. V. Kipiani, (Kharkiv: Vivat, 2020), 688. (in Ukrainian)
- Sudovyi protses Valentyna Moroza. Rozsekrecheni materialy.* (Kyiv: Discursus, 2021), 436. (in Ukrainian)
- Tarnashyrska, Liudmyla. *Ukrainske shistdesiatnytstvo. Profili na tli pokolin.* (Kyiv: Smoloskyp, 2019), 592. (in Ukrainian)
- Ukrainska Helsinska hrupa 1978–1982. Dokumenty i materialy.* (Toronto–Baltymor, 1983), 998. (in Ukrainian)
- Ukrainski yurysty pid sudom KDB.* (Miunkhen, 1968), 197. (in Ukrainian)
- Ukrainska intelihentsiia pid sudom KDB. Materily protsesiv V. Chornovola, M. Masiutky, M. Ozernoho ta in.* (Miunkhen, 1970), 248. (in Ukrainian)
- Vesti iz SSSR. Prava cheloveka, v 4-kh tomakh.* (Miunkhen, 1989–1991). (in russian)
- Viatrovych, V. M., Kulyk, I. M., Loshak, V. V., Shpak, A. V. *Pravo na pravdu. Praktychnyi poradyk iz dostupu do arkhiviv. Vydannia druhe, dopovnene.* (Lviv: Chasopys, 2016), 192. (in Ukrainian)